

SOCIO-HISTORICAL TRADITIONS AND MODERN APPROACHES TO THE FORMATION OF MUTOLAA CULTURE

Usmonova Oyistaxon Yuldashaliyevna

Associate Professor of TashSTU, Ph.D.

oylstaxonusmonova@gmail.com

Abstract

This article covers socio-historical traditions and modern approaches to the formation of mutolaa culture. It shows the scientific and practical aspects of promoting book reading among young people on a global scale, the development of software and project activities in this direction on the basis of state intervention and social participation in achieving their active readership, the active use of Internet technologies and the search for socio-psychological mechanisms aimed at increasing the activity of reading.

Keywords: Reading culture, opinion, work of fiction, writer, library, methodology, intellectual property.

Introduction

MUTOLAA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-TARIXIY AN'ANALARI HAMDA ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Usmonova Oyistaxon Yuldashaliyevna

ToshDTU dotsenti, p.f.n.

oylstaxonusmonova@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada mutolaa madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-tarixiy an'analari va zamonaviy yondashuvlari yoritilgan. Unda jahon miqyosida bugungi kunda yoshlar o'rtasida kitob o'qishni targ'ib qilish, ularning faol kitobxon bo'lishiga erishishda davlatning aralashuvi, ijtimoiy ishtiroki asosida bu yo'nalishda dasturiy-loyihaviy faoliyatni rivojlantirish, internet-texnologiyalaridan faol foydalanish hamda kitobxonlik faolligini oshirishga yo'naltirilgan ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni izlab topishning ilmiy-amaliy jihatlari ko'rsatilgan.

Tayanch so‘z va iboralar: kitobxonlik madaniyati, mutolaa, badiiy asar, yozuvchi, kutubxona, metodika, intellektual mulk.

Globalashuv sharoitida intellektual mulk jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Insoniyat tomonidan yaratilgan umumbashariy kashfiyot va innovatsiyalarning asosini intellekt (inson tomonidan yaratilgan g‘oya) tashkil etadi. Ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy taraqqiyotni belgilab beruvchi kreativ va innovatsion g‘oyalarni asoslashda shaxsning kreativ, innovatsion fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Har qanday jamiyatda shaxsning fikrlash malakasi bugungi kun talabidan kelib chiqqan holda badiiy, ilmiy va ilmiy-ommabop asarlarni o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatga egaliklariga bog‘liq. Zero, badiiy, ilmiy va ilmiy-ommabop asarlarni o‘qish shaxsda fikrlash, tasavvur, tahlil hamda tafakkur qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada jamiyatning har tomonlama taraqqiy etishini ta’minlovchi g‘oyalar shakllanadi.

Yozuvning paydo bo‘lishi va hujjatli manbalarni, ayniqsa, qo‘lyozma va keyinchalik bosma kitoblarning ko‘payishi kutubxonalarning yuzaga kelishi va rivojlanishiga sharoit yaratdi. Kutubxonalar yozma yodgorliklarni saqlovchi xazina sifatida juda qadimdan paydo bo‘lgan. Jumladan, O‘rta Osiyo hududida miloddan avvalgi I ming yillikning so‘nggi asrlarida dastlabki kutubxonalar paydo bo‘lgan. Ular hukmdorlar saroylarida va ibodatxonalarda tashkil etila boshlagan. Bu davrda yoshlarga ta’lim-tarbiya berishda shaxsiy kutubxonalarning ahamiyati ham katta bo‘lgan. Ularni, asosan, boy tabaqaga mansub bo‘lgan kishilar tashkil etganlar. Markaziy Osiyoda kutubxonalar o‘tmishdayoq rivojlangan bo‘lib, ular asosan xon saroylari va madrasalar tasarrufida bo‘lgan. Mamlakat hukmdorlari kutubxonalarning ravnaqi, ularni boyitish, xattotlar bilan ta’minlash sohasida doimiy g‘amxo‘rlik qilib kelganlar. Qadimgi kutubxonalar orasida eng mashhurlari Aleksandriya (Iskandariya), Buxoro amirligi hamda Bog‘dod kutubxonalari bo‘lgan. Biroq, XX asrga qadar kutubxonachilik pedagogikasi u qadar rivojlanmagan edi.

Kitobni ulug‘lash, bolalar o‘rtasida ilm-ma’rifat asoslarini targ‘ib qilish maqsadida kutubxona tashkil etishda jadidchilik harakatining vakillari ham ibrat ko‘rsatgan. Masalan, namanganlik ma’rifatparvarlardan biri Is’hoqxon Ibrat o‘z uyida “Kutubxonai Is’hoqiya” deb nomlangan kutubxona tashkil qilgan. Ushbu kutubxona fondidan o‘zbek, rus, turk, tatar, fors-tojik tillarida yaratilgan adabiyotlar o‘rin olgan.

Is'hoqxon Ibratning kutubxonasi nafaqat u o'qitgan o'quvchilarga, shuningdek, qishloq aholisiga ham xizmat qilgan. Kutubxonadagi kitoblar ularning xarakteri, yo'nalishiga ko'ra bir necha bo'limlarga ajratilgan. Xususan, maktab o'qituvchilari uchun mo'ljallangan bo'limdan S.Saidazizovning "Ustodi avval", Abdulla Avloniyning "Birinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq", R.Yusufbek hoji o'g'lining "Rahbari hisob" kabi darslik va o'quv qo'llanmalari o'rin olgan. Ibrat kutubxonasi doimiy ravishda boyib borgan. Ma'rifatparvar tomonidan kutubxona faoliyatining yo'lga qo'yilishi, kitobxonlar tomonidan kitoblarning olinishi va topshirilishi qayd etilgan daftarlarning yuritilishi, shuningdek, o'quvchilarning kitob mutolaa qilishlari, o'qishlari shaxsan nazorat qilib borilgan [1].

Jahon miqyosida bugungi kunda yoshlar o'rtasida kitob o'qishni targ'ib qilish, ularning faol kitobxon bo'lishiga erishishda davlatning faol aralashuvi, ijtimoiy ishtiroki asosida bu yo'nalishda dasturiy-loyihaviy faoliyatni rivojlantirish, internet-texnologiyalaridan faol foydalanish hamda kitobxonlik faolligini oshirishga yo'naltirilgan ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni izlab topish zamonaviy an'ana tusini olmoqda. Rivojlangan davlatlarda mavjud sharoitda asosiy e'tibor kutubxona-axborot tarmoqlarini rivojlantirish, ularni an'anaviy va zamonaviy kitoblar hamda kitob mahsulotlari bilan boyitish, aholi, shu jumladan, yoshlarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni rivojlantirishga qaratilgan targ'ibotning innovatsion shakl, metod va vositalarini yaratishga qaratilgan.

Hozirgi kunda aholi jon boshiga yalpi mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha dunyoda birinchilikni olgan Shveysariya kutubxona-axborot tarmoqlari soni bo'yicha ham birinchi o'rinni egallamoqda. Besh million aholi yashaydigan Finlyandiyada 1500 ommaviy kutubxona, shuncha kitob tarqatuvchi punkt, 250 ta ko'chma kutubxona (bibliobus) ishlab turibdi. Alohida qayd etib o'tish kerakki, "Finlyandiyada barcha bolalarning o'rganishi va rivojlanishi uchun teng imkoniyatlar yaratish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Mamlakat madaniyat jamg'armasi tomonidan uyushtirilgan 1,2 million yevro miqdoridagi qiymatga ega bo'lgan aksiyaga ko'ra 2019-2021-yillarda tug'iladigan barcha chaqaloqlar sovg'a sifatida kitob oladi.

Kitoblarni chop etish va ularning savdosini izchil yo'lga qo'yishda Norvegiya tajribasi ham boshqa davlatlar uchun namuna bo'la oladi. Mazkur davlatda ushbu soha ijtimoiy-madaniy rivojlanishning alohida yo'nalishi sifatida e'tirof etilgan. Mualliflar, nashriyotlar hamda davlat o'rtasida o'zaro mustahkam aloqa mavjud bo'lib, unga ko'ra yangi kitob chop etilsa, uning 1000 nusxasi (agar bolalar adabiyoti

bo'lsa 1500 donasi) hukumat tomonidan sotib olinadi. Sotib olingan kitoblar mamlakatdagi barcha kutubxonalarga teng taqsimlangan holda tarqatiladi.

Jahonning rivojlangan davlatlari tajribasida global axborotlashuv muhitida aholi, xususan, yoshlarda kitob o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatni qaror toptirishga qaratilgan keng ko'lamli ijtimoiy harakatlar negizida targ'ibotning innovatsion vositalarini izlash yetakchi o'rin tutadi. Ayni o'rinda bir qator davlatlarning bu boradagi tajribalarini misol sifatida keltirish maqsadga muvofiq sanaladi.

AQSH kitob nashr etuvchilari Kengashining vakili bo'lgan Patrika Jurning qayd etishicha, Amerikada kitob o'qishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish yo'lida amalga oshirilgan choralardan biri – kitob o'qilayotgan holatni ifodalovchi reklama plakatlarida taniqli shaxslar qiyofasining berilishi sanaladi [26].

Vyetnamda “kitob ko'chalari” tashkil etilgan bo'lib, ushbu ko'chalarda doimiy ravishda turli mavzularda chop etilgan kitoblarning mualliflari bilan uchrashuv, seminar va konferensiyalar uyushtiriladi. Nashriyotlar va kitobxonlar o'rtasidagi o'zaro aloqani mustahkamlash yo'lida ko'plab yuridik va jismoniy shaxslar oilaviy kutubxonalarni hamda o'zlari joylashgan hududlarda “kitobxonlik muhiti”ni hosil qilishda faollik ko'rsatmoqda [22].

Fuqarolarda kitob o'qishga ijobiy munosabatni shakllantirishda kitob savdosi ham muhim o'rin tutadi. Global axborotlashuv sharoitida kitob savdosini tashkil etishning zamonaviy shakli – Internet do'koni faoliyatini yo'lga qo'yilmoqda. Kitob savdosini tashkil etuvchi “LitRes”, “Labirint”, “OZON” kabi Internet do'konlari faoliyati ham “global axborotlashuv va texnologiyalashuv sharoitida yangi urfdagi an'ana sifatida vujudga keldi. Ayni vaqtda ko'plab xorijlik va mahalliy yozuvchilar ijtimoiy tarmoqlarda tezkor targ'ib etish to'loqida “V Kontakte”, “Facebook”, “Twitter”, “Instagram”, “LiveJournal” va boshqa resurslarda o'z sahifalarini yaratdi va ularni faol yuritib kelmoqda. Mazkur hodisaning aholi, xususan, yoshlar o'rtasida kitobxonlik targ'ibotini kuchaytirishga ham xizmat qilishi quvonarlidir.

So'nggi yillarda yuzaga kelgan yangi internet hodisa – chellenj (ingl. “challenge” – da'vat) ham aholi, yoshlar o'rtasida kitob o'qish va kitobxonlik g'oyalarini axborot texnologiyalari orqali keng targ'ib etishda alohida o'rin tutmoqda. Chellenj – o'yin shaklidagi bahsning qandaydir harakatlar asosida amalga oshirishni taklif qilish hisoblanadi. Ayni vaqtda yoshlarning kitobxonlik faoliyatini kuchaytirish, rag'batlantirish maqsadida nashriyotlar, kitob do'konlari, ijtimoiy tashkilotlarning tashabbuslariga muvofiq chellenj yo'lga qo'yilmoqda.

Mutolaaga qiziqishning susayishi, o'z navbatida, aholi savodxonligi darajasining pasayishi jamiyat va davlatning barqaror rivojlanishi uchun katta tahdidlardan sanaladi. Shuning uchun ham ko'plab rivojlangan mamlakatlarda bu salbiy holatning oldini olishga qarshi qat'iy chora-tadbirlar ko'rilmogda. O'zbekistonda ham jamiyatni har tomonlama rivojlantirishda kitob mahsulotlarini chop etish, tarqatish, aholi o'rtasida kitob mutolaasini keng targ'ib etish, yoshlarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish yo'lida turkum amaliy ishlarning olib borilayotganligini ko'rsatish mumkin. Bu boradagi tizimli ishlarning asosini esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi (2017-yil 13-sentabr) Qarori tashkil etadi. Qarorda jamiyatda kitobxonlik madaniyatini jadal rivojlantirish, aholi, xususan, yoshlarda kitob o'qish hamda kitobxonlikka bo'lgan ijobiy munosabatni qaror toptirish, kitob mutolaasini kundalik faoliyatga aylantirishga erishish mohiyatini yorituvchi qator vazifalar belgilab berilgan. Bu Qaror jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an'analarni chuqur qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik madaniyatini oshirishga katta xizmat qilmoqda.

Ma'lumki, jamiyat hamda shaxsning kitobxonlik madaniyatiga egaligi tegishli davlat hududida kutubxona, axborot-resurslari markazlarining mavjudligi, ular tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifati, ijtimoiy subyektlarda kitob o'qishga bo'lgan qiziqish hamda ehtiyojni qaror toptirishdagi ishtiroki bilan belgilanadi. Ushbu sohaning O'zbekistondagi ahvoli qanday? Mamlakatda 11 092 ta kutubxona va axborot resurs markazlari mavjud, shundan, 9911 tasi Xalq ta'limi vazirligi tizimidagi umumta'lim maktablarida, 981 ta oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida, 14 tasi hududlarda, 186 tasi tuman (shahar)larda faoliyat ko'rsatadi. 2018-2019-yillarda nashriyotlarda darsliklardan tashqari 1 587 nomda 21 640 mingdan ortiq nusxada kitob chop etilgan. 2017-2019-yillarda O'zbekiston Milliy kutubxonasi tomonidan nashriyotlarga 16 018 ta (2017-yilda 4911 ta, 2018-yilda 5334 ta, 2019-yilda 5773 ta) ISBN (International Standard Book number) kitobning xalqaro standart tartib raqami taqdim etilgan.

Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda “Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi 1059-son Qarori hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-dekabrda “2020-2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 781-son Qarori respublikamizda kitobxonlik madaniyatini jadal rivojlantirish, aholi, xususan, yoshlarda kitob o‘qish hamda kitobxonlikka bo‘lgan ijobiy munosabatni qaror toptirish, kitob mutolaasini kundalik faoliyatga aylantirishga erishishga dasturulamal bo‘lmoqda.

Dasturni amalga oshirishning ustuvor yo‘nalishlari:

- aholi, avvalo, yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy, badiiy-estetik talablariga javob beradigan kitoblarni yuksak sifat bilan chop etish, nashriyotlar va ijodkorlar faoliyatiga ko‘maklashish, bolalarga mo‘ljallangan adabiyotlarni chop etishni qo‘llab-quvvatlash;

- milliy va jahon adabiyotining eng sara namunalarini tarjima qilish, mutolaa madaniyatini yuksaltirish, respublikaning olis hududlarida va yoshga doir kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish;

- kitob savdosini tashkil etish tartiblarini soddalashtirish, yangi nashr etilgan kitoblarni yetkazish va axborot manbalarini tarqatish tizimini takomillashtirish;

- kitob yetkazib beruvchilarni zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlarga moslashtirish, infratuzilmani yaxshilash, axborot-kutubxona markazlarini chop etiladigan bosma nashrlar va ularning elektron nusxalari bilan to‘ldirib borish, elektron kitoblar yaratish, kitoblarni raqamlashtirish va elektron kataloglarni tuzish hamda tizimli ravishda yangilab borish;

- aholining kitobxonlik darajasi va kitobga qiziqishini tizimli o‘rganib borish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan loyiha va tanlovlarni tashkil etish, kutubxonachi kadrlar salohiyatini oshirish;

- xorijiy asarlarga onlayn buyurtma berish, ularni respublika hududiga olib kelish va tarqatish tizimini hamda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha xalqaro hamkorlikni kengaytirish, deb belgilangan.

Yozuv paydo bo‘lganidan boshlab kitob tarixiy taraqqiyoti davomida insoniyatga, uning ma’naviy ehtiyojini qondirishga xizmat qilib kelmoqda. O‘tgan vaqt davomida uni tayyorlashda ishlatilgan xomashyoning turi ijtimoiy taraqqiyotga mos, mutanosib ravishda shakli, hajmi, dizayni va turi ham izchil o‘zgarib bordi. Insoniyat sivilizatsiyasining bevosita ta’siri tufayli qo‘lyozma, bosma va elektron kitoblar

tizimi yuzaga keldi. Shakli, hajmi, dizayni, turi va boshqa xususiyatlaridan qat'iy nazar kitoblar jamiyat ravnaqi, shaxs kamolotini ta'minlashda o'ziga xos ahamiyat kasb etib kelmoqda. Shaxsda kitob o'qish va kitobxonlikka ijobiy munosabatni qaror toptirish o'z-o'zidan ro'y bermaydi. Buning uchun har bir shaxsni maktabgacha ta'lim yoshidan boshlab, kitoblar bilan tanishtirish, ularning jamiyat va inson hayotidagi ahamiyati, amaliy qiymatini tushunishlari uchun zarur pedagogik shart-sharoitni yaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ibrat. Ajziy. So'fizoda. – T.: Sharq, 1999. – 38 b.
2. Kambarova S.I. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil mutolaa madaniyatini shakllantirish texnologiyasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). ...diss. Avtoref. – Samarqand, 2019. – 52 b.
3. Usmonova O. Y. Abdulla Qodiriy asarlari asosida talabalarning mutolaa madaniyatini rivojlantirish usullari // Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. – 2022. – № 4. – B. 19–22.
4. Usmonova O. Y. Talabalarning mutolaa madaniyatini rivojlantirish metodlari: Monografiya. – Toshkent: Fan va innovatsiya, 2023. – 90 b.
5. Чтобы ребенок стал читайкой! 7 секретов воспитания интереса к чтению // <http://chitalochka-ru.ru/ychim/chitayka.html>.